https://doi.org/10.24271/garmian.80 http://garmian.edu.krd

جینۆسایدی هەڵەبجە
تابلۆیەک بە خامەی شاعیرانی کورد

د. ناز ئەحمەد سەعید
پەیمانگای ڕاهێنان و گەشەپێدانی پەروەردەیی
nazkurdy@yahoo.com

م.ی.صدیق اورحمان علی
پەروەردەی دوکان
Sdiq.talani@yahoo.com

پوختەی توێژینەوەکە

گەلی کورد لەسەرەتای درووستبوونی دەوڵەتی عێراقەوە و بەدیاری کراوی دوای پێکەوە لکانی ویلایەتی موصڵ بەم وڵاتەوە بەشێوەو هەنگاوی جۆراوجۆر جینۆسایدی بەرامبەر کراوە،بەڵام تائێستا بەشێوەیەکی زانستی و وەکو پێوست باس لەم تاوانە نەکراوە، لەناو ئەم تاوانە یەک لە دوای یەکانەش جینۆسایدی هەڵەبجە یەکێکە لە تاوانە گەورەکان کە تەواوی مرۆڤایەتی سەرسام کرد، بۆئەم مەبەستە دەمانەوێت لەڕێی ئەم توێژینەوەیەوە لە دەروازەیەکی زانستی ئەدەبییەوە کاریگەری وگەورەیی ئەو تاوان وکارەساتە پیشان بدەین لەناو ئەدەبیاتی کوردیدا بەگشتی وبەتایبەتی چۆن کاری لەشاعیرانی کورد کردوە؟ چۆن بۆتە ئیلهامی شیعر و وروژاندنی بیروئەندێشەیان؟ چۆن و بە چ جۆرێک وێنەی واقیعی ئەو کارەساتە وێنەی شیعریی خوڵقاندوە؟ دیمەنەکانیان چۆن تەوزیف کردوە؟ تا دواجاریش شیعر دەبێتە ئەو بڵندگۆیەی چاونەترسانە قسەی دڵی هەموان دەکات، لەپاڵ کەناڵەکانی تری گەیاندندا شیعر کاریگەرترینیان دەبێت بۆ بەنەمری هێشتنەوەی ڕووداوەکان و گەیاندنیان بە نەوەی نوێی نیشتیمانەکەمان.

پێشەکی:

لەسەرەتای دروستبوونی دەوڵەتی عێراقەوە جینۆسایدی گەلی کورد بە شێوە و هەنگاوی جۆراو جۆر دەستی پێکردووە، لە پرۆسەکانی بەعەرەبکردن، ڕاگواستن، گۆڕینی دیموگرافیای ناوچەکە، دواتر تاوانەکانی دژ بەکوردانی فەیلی، ئەنفالی بارزانییەکان، تا شاڵاو بەرفراوانی بەدناوی ئەنفال، کیمیابارانی شار و گوندەکانی کوردستان و بەتایبەت کارەساتی کیمیابارانی هەڵەبجەی شەهید.

بۆیە ئێمە ئەم توێژینەوەیەمان تەرخانکردووە بۆ ڕەنگدانەوەی ئەو کارەساتە لە شیعری شاعیرانی کورددا و جیهانبینی تێڕوانینی ئەوان بۆ کاریگەری و لێکەوتەکانی دوای کارەساتەکە بەو پێیەی ئەدەب و بەتایبەت شیعر یەکێکە لەو هۆکارنەی کە دەتوانێت کاریگەری هەبێت لە

گەیاندنی پەیام و هێشتنەوەی زانیارییەکان بۆ نەوەی نوێ و داهاتوو تا مێژووی ڕووداوەکانی ئەم نیشتیمانە بزانن و لە یادی نەکەن.

هۆی هەڵبژاردنی توێژینەوەکە

گەورەیی تاوانەکانی جینۆسایدی گەلی کوردە کە دەرهەق بەنەتەوەی کورد کراوە، دەرخستنی ڕۆڵی شیعرە لە چۆنییەتی وێناکردنی ڕووداوەکان نەخشاندنی تابلۆی مەرگەسات و نەهامەتییەکانی نەتەوەیەک، تابتوانین لە ڕێگەی شیعرەوە جارێکی تر حکایەتی مەرگی ئازیزانمان بۆ نەوەی نوێ بگێرینەوە.

گرفتی توێژینەوەکە

هەر توێژینەوەیەکی زانستی هەوڵدەدات بەرێگای دیاریکردنی کێشەیەکی دیاریکراو لەسەر پرسێکی گرنگ هەنگاوەکانی توێژینەوەکەی دەستپێبکات، ئێمە لەم توێژینەوەیەماندا دەمانەوێت وەلامی ئەو پرسیارانە بدەینەوە.

ئایا لە ڕابردوودا توانراوە گەورەیی ئەم ڕووداوانە و دزێوییان بۆ دنیای دەرەوە بخرێتە ڕوو ئایا توانراوە لە ڕێگەی فیلم و هۆیەکانی ڕاگەیاندنەوە نەوەی نوێی پێ ئاشنابکرێت، ئایا دەکرێت شیعر هۆکارێک بێت بۆ بەزیندوو هێشتنەوەی ئەم کارەساتانە و خستنە ڕوویان بۆ نەوەی نوێ ئایا دەکرێت لە ڕێگەی شیعرەوە جارێکی دی ڕووداوەکان بگێرێنەوە؟

بایەخی توێژینەوەکە

گومان لەوەدا نییە لە ئێستادا لەهەمووکات زیاتر پێویستمان بەوە هەیە کە ڕووداو و مەینەتییەکانی ڕابردوو بهێنینەوە یادی هەموون تاپێکەوە دەست بەدەستکەوتەکانمانەوە بگرین کە لە سایەی خوێنی شەهیدان و قوربانیدانی پێشمەرگەوە بەدەستمان هێناون، تا زیاتر هەستی نیشتیمانیمان پتەو بێت بایەخی ئازادی و تەبایی و پێکەوەژیان بزانین.

ئامانجی توێژینەوەکە

خستە ڕووی گۆشەنیگایەکە لە ڕوانگەی شیعرەوە کە چۆن شاعیرانی کورد لە شیعرەکانیناندا تابلۆی تاوانەکانی ڕژێمێکمان بۆ دەکێشن، کە بەچەکی کۆکوژ هاولاتیانی بێگوناهی خۆی دەکوژێت و لەناویاندەبات، دواجار شیعر دەبێتە ئەو بلنگۆیەی کە قسەی دلی هەموون دەکات.

ڕێبازی توێژینەوەکە

بۆ ئەم توێژینەوەیە ڕێبازی شیکاری وەسفییمان گرتۆتەبەر

پێكهاتەی توێژینەوەكە

توێژینەوەكەمان جگە لە پێشەكی لە دووبەشی سەركی پێكهاتووە، بەشی یەكەم: تایبەتە بە شیكردنەوەی چەمكی جینۆساید و پۆلێنكردنی جۆرەكانی، بەشی دووەمیش جینۆسایدی هەڵەبجە تابلۆیەک بە خامەی شاعیرانی كورد خستنە ڕووی گەورەیی كارەساتەكە و هەستی شاعیرانە بەرامبەر بە كیمیابارانی هەڵەبجەی شەهید، دواتریش چەند ئەنجامێكی بەدەستهاتوو لەم توێژینەوە خراوەتە ڕوو، جگە لە ڕاسپاردە و پێشنیاز. ئەو سەرچاوانەی بەركار هاتوون لەم توێژینەوەیەدا ڕیزكراون و لە كۆتاییشدا پوختەی توێژینەوەكە بەهەرسێ زمانی كوردی, عەرەبی و ئینگلیزی خراوەتە ڕوو.

بەشی یەكەم/ چەمكی جینۆساید و جۆرەكانی

جینۆساید لەڕووی زمانەوانییەوە (لە دوو وشە پێكهاتووە جینۆ (Geno) بەواتای ڕەگەز یان بنەچە دێت، (Caeders) بەواتای كوشتن و لەناوبردن یان پاكتاوكردن دێت، هەردوو وشەكە پێكەوە بەواتای پاكتاوی ڕەگەزی یان كۆمەڵكوژی دێت).
[1]

ئەم زاراوەیە بۆ یەكەمجار لەلایەن شارەزای یاسایی پۆڵەندی (ڕافائیل لیمیكن) (لەمەدرید لە كۆنفرانسێكدا لە ساڵی 1933 بەكارهاتووە و دواتر لە ساڵی 1942 بەنووسین تۆماری كردووە)[2] لەدوای بەر بڵاوی كردەكانی جینۆسایدی گەلان لە دونیادا ئەم زاراوەیە لە لایەن گەلی كەس و دەزگای جۆراو جۆرەوە پیناسەكراوە، جینۆساید (پرۆسەیەكە بۆ لەناوبردنی پێكهاتەیەک كە لەناوچەیەكدا دەژین یان ڕاگواستنیان بە زۆرە ملێ بۆ ناوچەیەكی تر لەگەڵ سڕینەوەی كەلتوری(نەتەوەیی، ئاینی، ئاینزایی) و تێكدانی ئاسەوار و شوێنەوار، ئەم پرۆسەیەش بە بەرنامە ئەنجام دەدرێت)[3] كۆمەڵەی گشتی نەتەوە یەكگرتووەكان بەم شێوەیە پێناسەی جینۆساید دەكات كە لە پەیماننامەی ژمارە (260) ی خولی ئاسایی سێیەم لە ڕێكەوتی 1948/12/9 لە بەندی دووەمی دا هاتووە (هەركارێک بەمەبەستی لەناوبردنی هەموو یان بەشێک لە كۆمەڵی مرۆڤایەتی ئەنجام دەدرێت لە ڕووی سیفاتی نەتەوەیی، ڕەگەزی، نیشتیمانی و ئایینی)[4] بۆیە بەشێوەیەكی گشتی دەكرێت بڵێین چەمكی جێنۆساید بریتییە لە قڕكردن و كوشتنی بەكۆمەڵی خەڵكی بەهۆكاری ئاینی یان نەتەوەیی یان هەر هۆكارێكی تر.

بەشێوەیەكی گشتی جینۆساید دەكرێت بە چەند جۆرێكەوە، كە ئێمە جۆرە بڵاوەكانی ئەم ئەم پرۆسەیە بە كورتی دەخەینە ڕوو:

1-جینۆسایدی جەستەیی:

ئەم جۆرەیان ئاشکراترین جۆری جینۆسایدە، کە بریتییە (لە کوشتن و لەناوبردنی تاکەکانی کۆمەڵ بەشێوەیەکی ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەو خۆ وەک(گولله بارانکردن، زیندە بەچاڵکردن، شوێنبزرکردن، لەسێدارەدان، بەکارهێنانی چەکی کۆکوژ...هتد)[5]

بەکارهێنانی چەکی کیمیایی لە شاری هەڵبجە لەساڵی 1988 دا و شەهیدکرنی پێنج هەزار مرۆڤی بێگوناە و بریندار بوونی دەهەزاری تر نموونەی زەقی ئەم جۆرە تاوانەیە کەتا ئێستاش کاریگەری لەسەر ئەو شارە ماوە.

2-جینۆسایدی بایۆلۆژی:

ئەنجامدەرانی ئەم جۆرە تاوانە ڕێگری دەکەن لەگەشەسەندن و زۆربوونی ژمارەی دانیشتوانی ناوچەیەک یان نەتەوەیەک (بەهۆی نەزۆک کردن و لەباربردنی ئافرەت و خەساندنی پیاوان یاخود لە ڕێگای دابڕینی پیاوان لە ژنان، دابڕاندنی ئەندامانی خێزان بۆ ماوەیەکی درێژ لەیەکتری، کەمەرام و نیاز فەوتاندنی وەچەی داهاتووی ئەو نەتەوە یان کۆمەڵەیە)[6] نموونەی زەقی ئەم تاوانەش دەرکردن و ڕاگواستنی کوردانی فەیلی و ئەنفالی نێرینەی بارزانییەکان لە ساڵی 1983 و تاوانەکانی تری شاڵاوی ئەنفال لە ساڵی1988 کە بەرامبەر بە گەلی کورد ئەنجامدران و تائێستاش کاریگەریی تاوانەکە هەرماوە. وەک نووسەر و لێکۆڵەر (دلارا ئاند لاوەرا) بۆ ڕوونکردنەوەی کاریگەرییەکانی ئەم جۆرە تاوانە دەڵێت: (منداڵانی فەیلییەکان دەبوونە دوو بەش دایک و باوکیان لە ئێران و خۆیان لە عێراق لای خزم و ناسیاوەکانیان، منداڵی بارزانییەکان لای داپیریان و خوشکەکانیان و دایکیان دەچووە سەرکار، ئەنفال و کیمیا باران منداڵان لە گەڵ دایک و باوکیان لەناوبران)[7]

3-جینۆسایدی کلتوری:

بەمەبەستی سڕینەوە و نەهێشتنی سیمای نەتەوەیی و کولتوری پیادە دەکرێت، کە وێرانکردنی ژینگە، جێگە و ڕێگە، شوێنەوارەکان، دێهات)[8] نموونەی ئەم تاوانەش زۆرە کە لەلایەن ڕژێمە یەک لە دوای یەکەکانی عێراقەوە بەرامبەر بە گەلی کورد کراوە لە ڕووخاندنی مزگەوت و کڵێساکان و شوێنەوارە دێرینەکان و گۆڕینی ناوی قوتابخانە و گەڕەک و شار و شارۆچکەکان بۆ ناوی عەرەبی شێواندنی مێژووی گەلی کورد بە هەموو شێوەیەک.

4-جینۆسایدی ئابوری:

جۆرێکی تری جینۆسایدە کە لە ڕێگەی ڕیشەکێشکردنی سەچاوە ئابورییەکانی ئەو نەتەوەیەوە دەبێت و دواجار دەبێتە هۆی برسیکردنی واتە بریتییە لە (برسی کردنی دانیشتوان لە ڕێگەی

تەختکردنی کێڵگە کشتوکاڵییەکان و لەناوبردنی سەرچاوە ئاوییەکان و ڕێگری کردن لەکارکردن بۆ بژێوی ژیان)[9] نموونەی ئەم تاوانەش دەرکردن و دەستگرتن بەسەرماڵ و سامانی کوردە فەیلییەکان و ئەنفالی بارزانییەکان و شاڵاوەکانی تری ئەنفال و ڕووخاندنی 4500 گوند و دەستبەسەراگرتنی ماڵ و سامانەکانیان، کۆکردنەوەیان لە کۆمەڵگا زۆرەملێ کاندا بەبێ هیچ سەرچاوەیەکی داهات و بژێوی ژیان.

بۆیە جێبەجێکردن و پراکتیزەکردنی هەرجۆرێک لەم جۆرانەی جینۆساید دەبێتە هۆی لەناوبردن و فەتاندنی کۆمەڵێک خەڵک (هەر تاوانبارێک چ ڕاستەوخۆ ئەنجامدەربێت یان پلاندانەربێت یان هاوکاربێت ئەوا بەتاوانکاری جینۆساید دەناسرێت، تێپەڕبوونی ڕۆژگاریش نابێتە هۆی لێخۆشبوون و دەربازبوونیان لەسزا و بەرپرسیارێتی لە یاسا)[10] بەمەبەستی ڕێگری کردن لە ئەنجامدانی ئەم جۆرە تاوانە لەسەرانسەری جیهاندا ڕێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکان لە 1946/12/11 بڕیاری ژمارە 96ی دەرکرد، سەبارەت بەوەی، کە (جینۆساید تاوانێکە بنەماکانی یاسای نێو دەوڵەتی دەبەزێنێ و دژی ئامانجەکانی ڕێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکانە، هەربۆیەش لەلایەن شارستانییەتەکانی جیهانەوە مەحکوم دەکرێت)[11] دواجار ئەمەش کاریگەری هەبوو لە پەیماننامەی تایبەت بەقەدەغەکردنی تاوانی جینۆساید کە پێشتر ئاماژەمان پیکرد، کە ساڵی 1948 لەلایەن نەتەوە یەکگرتووەکانەوە دەرچوو.

مێژووی پەیڕەویکردنی سیاسەتی پاکتاوی ڕەگەزی لەلایەن ڕژێمە یەک لە دوای یەکەکانی حوکمڕانی عێراق لە مێژەوە دەستی پێکردووە بەتایبەت لەوناوچانەی زۆربەی دانیشتوانەکەی کوردبوون لە کەرکوک و موسڵ و بەعقوبە کە سەرەتاکەی دەگەڕێتەوە بۆ (دروستبوونی دەوڵەتی عێراق بەتایبەتیش دوای لکاندنی ویلایەتی موسڵ بەم دەوڵەتە لە ساڵی 1925 و دۆزینەوەی نەوت لەکەرکوک ساڵی 1926)[12] کە ئامانجیش لێی بەدەستهێنانی دوومەبەستی سەرەکی بووە: (گۆڕینی واقیعی دیمۆگرافی کورد لەناوچە کوردنشینەکان و سڕینەوەی سیمای نیشتیمانی و نەتەوایەتی کورد بووە)[13] ئەوەی ئێمە مەبەستمانە لەم توێژینەوەیەدا بیخەینە ڕوو ڕەنگدانەوەی ئەم بابەتەیە بەتایبەت تاوانی جینۆسایدی هەڵەبجە (کیمیا بارانی هەڵەبجە)یە و ڕەنگدانەوەیەتی لە ئەدەبی کوردیدا، بەو پێیەی جگە لە شوێنەوارە کانی تری ئەم کارەساتە وێرانکەرە، کە تا ئێستا دەبینرێن و کاریگەرییان لەسەر کۆمەڵگا ماوە، شیعر پایەیەکی بەهێزە بۆ بە زیندوو هێشتنەوەی تاوانەکە و سەرلەنوێ خستنەڕووی بۆ بەرچاوی نەوەی نوێ و داهاتوو تا مێژووی خۆیان بزانن و بیریان نەچێتەوە.

بەشی دووەم/ جینۆسایدی هەڵەبجە تابلۆیەک بەخامەی شاعیرانی کورد:

بەهۆی ستراتیژیەتی شوێنی جوگرافی پارێزگای هەڵەبجە، کە هاو سنووری ئێرانە و ڕێگایەکی بازرگانییە و مێژووی دوور و درێژی بەرهەڵستی دانیشتوانەکەی لە دژی ستەمی بەعسییەکان نیشانەی خۆڕاگری و لە خۆ بوردەیی دانیشتوانەکەی بووە، هەموو ئەم هۆکارانەش وای لە ڕژێمی بەعسی کرد چاوی زیاتر بخاتە سەردانیشتوانی ئەم شارە، تا سەرەنجام کارەساتی کیمیابارانی هەڵەبجەی لێکەوتەوە، بەپێی ڕاپۆرتێکی تایبەت کە پێشکەشی (کۆنفرانسی جینۆساید و تاوانەکانی ڕژێمی عێراق دژی گەلی کورد)[14] کراوە هاتووە:

لە ڕۆژی 1988/3/16 دا ڕژێمی فاشی لەناو چووی صدام حسێن لە کاتژمێر 11ی سەرلەبەیانی بەهۆی فڕۆکە جەنگییەکانەوە کەوتە بۆردومانکردنی ناو شاری هەڵەبجە و دەوروبەری بەخەستی، ئەم بۆردوومانە بەردەوامی هەبوو تا ئێوارە و لە نێو باراندنی چەکەکانی ناپاڵم و بۆمبی جۆرا و جۆردا چەکی کۆکوژی کیمیایش بەکارهێنرا کە ئاکامەکەی بەم شێوەیە بوو:

1-کوشتنی پێنج هەزار هاولاتی بێگوناه.
2-برینداربوونی زیاتر لە دەهەزار هاوڵاتی.
3-کوشتنی چەندین سەر مەڕ و ماڵات و پەلەوەر.
4-وشککردنی چەندین باخ و باخات و بێستان.

کاردانەوەکانی دوای کارەساتەکە بەم شێوەیە بوون: (لە 24ی ئاداری 1988 ڕۆژنامەی واشینگتۆن پۆست و نیۆیۆرک تایمز بۆ یەکەمجار لاپەڕەی یەکەمیان بۆ ئەو ڕووداوە تەرخانکرد و کەناڵە تەلەفزیۆنەکانی ئەمریکاش بۆ ماوەی چەند ڕۆژ وێنەی قوربانییەکانیان بڵاو دەکردەوە)[15] هەر لەهەمان ڕۆژدا سکرتێری گشتی نەتەوەیە یەکگرتووەکان (پرێز دکۆئیار ڕایگەیاند بەڵگەی تەواو و حاشا هەڵنەگری بەدەستەوەیە کە عێراق لە هەڵەبجە چەکی کیمیایی بەکارهێناوە، کە ژمارەیەکی زۆر لەوانە خەڵکی سڤیلی بەرکەوتوون و هەر زووش ڕووبەڕووی ڕەخنە بۆوە لەسەر ئەم لێدوانەی)[16] بێگومان هەموو ئەم هەوڵانەش بۆ هێنانی ڕۆژنامەنووسان و ڕاگەیاندنە جیهانییەکان لەڕێگای کۆماری ئیسلامی ئێرانەوە بوو، کە ڕووداوەکەی بە دنیای دەرەوە گەیاند هەر لەمیانی گەیاندنی ئەم کارەساتە بە دنیای دەرەوە بەڕێز مام جەلال لە حوزەیرانی 1988دا سەردانی واشنتۆنی کرد و هەوڵیدا مەسەلەکە بخاتە ڕوو، بەڕێز مام جەلال بە ڕۆژنامەی واشنتۆن تایمزی وت: (بۆ یەکەمجارە لە مێژوودا کە حکومەتێک کیمیایی دژی هاوڵاتیانی خۆی بەکاربهێنێت لەکاتێکدا کە لەبەرەی جەنگدا نەبوون)[17]

بەوپێیەی کە ئەدەب ڕەنگدانەوەی واقیعی ژیانەو جگە لەوەی گەورەیی کارەساتەکە کاریگەری قوولی لەسەر شاعیرانمان بە جێهێشت هەر ساڵێک دوای کارەساتەکە لە دوو توێی کتێبێکدا بەناوی (شیوەنی ئینسانی)[18] بەرهەمی زیاتر لە پەنجا شاعیری کورد کە نزیکەی سێ سەد لاپەڕەیە چاپکراوە, ڕەنگدانەوەی هەستی شاعیرانە بەرانبەر بەکارەساتەکە و بەخامەی پڕ هەست و سۆزیان تابلۆی شارێکی وێرانیان دوای کارەسات بۆ کێشاوین کە ئێمە زۆربەی شیعرەکانمان بۆ توێژینەوەکەمان لێوەرگرتووە لێرەدا بەشێوی چەند تابلۆیەک دەیانخەینە ڕوو:

تابلۆی شاری هەڵەبجە بەرلەکارەسات ودوای کارەساتەکە:

شیرکۆبێکەس لە شیعری (یەکەم دەنگ و دوا دەنگ)[19] دا دیمەنی بەرلەکارەساتی کیمیا بارانی هەڵەبجەمان بۆ دەخاتە ڕوو ژیانی ئاسایی ئەو شارەمان بۆ دەنەخشێنێ چ وەک ژینگەی پاک و سروشتی بێدەنگ چ وەک گوزەران و ژیانی ئاسایی دانیشتوانەکەی و دەڵێت:

دەقیقەیەک، نیو دقیقە، چەند چرکەیەک
بەر لە یانزە
ئاسمان وەک گیانی مەولەوی
ساف و ڕوون بوو
لە بژوێنی شارەزووردا
جوانووی بەهار بەکۆڕ ژن بوو ...
خێزانێ بوون دایکە و باوکە و زەڕنەقووتە
چەند چرکەیەک بەر لە یانزە
دایک بێشکەی ڕائەژەن و
ساوا بزەیەک ئەیگرت و
باوک گوێی لە کاسێت ی ئەگرت و
پاڵ کەوتبوو!

دەبینین چ وێنەو تابلۆیەکی شیعریی سەرنجڕاکێشمان پیشان دەدات، کەرەستە بەکارهاتووەکانی ئەو وشانەن کەلەخەیاڵ ودەرونی شاعیردا هەن لە ئەنجامی بینین وبیستن وبەریەککەوتنی لەگەڵ ڕوداوەکاندا بەشێوەی تابلۆیەکی شێوەکارییانە بە وشە دایاندەڕێژێت وتێیدا تێڕوانینی بۆ کارەساتەکە وئەزمونی ئەدەبی دەخاتەڕوو، کۆمەڵێک لێکچواندنی خوڵقاندوە کە وەسفی ئاسمانی وڵات دەکات پێش کیمیابارانەکە بەگیانی مەولەوی دەچوێنێت لەساف وڕونیدا چواندنی بەهاریش وەک ئەسپەکەی ئەحمەدموختار کۆڕژن بوون، شاعیر تابلۆی خێزانێکی کوردمان

پیشان دەدات، هەریەکە سەرقاڵی کارێکن، وەسفی دیوی دەرەوەی وێنەکەدەکات لەپڕ هەموو شتەکان هەڵدەگەڕێنەوە ، وێنەکەش ئاوەژوو دەبێتەوە،هەموو ئەم دیمەنانە لە دوای چەند خوولەکێک و دوای بۆمبی کیمیایی تەواو پێچەوانە بوونەوە و سروشت شێواو ژیان و گوزەرانی هەزاران خێزانی ئەم شارە سوتماک بوو هەموو ئەو شتانەی مانای ژیان و بەردەوامی دەبەخشن بەهۆی چەندگرمەیەک دوکەڵێک وەکو دڵی کوڕی (عۆجە)کە ئاماژەیە بە(صدام) بڵاودەبێتەوە هەوا دەرگای لێ داخرا و مرد،ئاسمان مردو وبەهاریش مرد وێنەی بەکەسکردن دەبینین سیفەتی مردن, کەتایبەتە بەمرۆڤ دراوەتە پاڵ لایەنەکانی سروشت(هەوا ،ئاسمان، بەهار) وەکو مرۆڤ مامەڵەیان لەگەڵ دەکات ، دواتر وێنەیەکی شیعریی ترمان بۆ دەکێشێت بەپێچەوانەی چواندنەکەی پێشوو مرۆڤەکان دەبن بە تەن، تەنێکی بێگیان مرۆڤ دەمرێت کەچی شاعیر دەڵێت: هەرسێکیان(دایک وباوک ومناڵە) باوەشیان کرد بەیەکدا وبوون بە پەیکەرێکی بەردی، ئەوەتا شاعیر لە درێژەی خستنە ڕووی تابلۆکەدا دەڵێت:

بوو بە یانزە
گرمەیەک دووان و سیان و
دوکەڵێک وە کو دڵی کوڕی عۆجە
هەوا مردوو
بەهار مردوو
دایکە و باوکە و زەڕنەقووتە
لە یانزەدا
لە ژێر بنمیچی ژوورێکی بێ هەتاوی
هەڵەبجەدا
بوون بە سێ بەردە پەیکەری
باوەش کردوو بەیەکتردا!

تابلۆی بەهارێکی پێچەوانە:

ئەگەر وەرزی بەهار وەرزی بووژانەوە و سەوزبوونی دار و درەخت و هاژەی ڕووبار و ئاو و کانی بێت و سرووشت بەرگی نوێ و ئالاو والا ببۆشێت، ئەوا حەقیقی شاعیر لە دوای کارەساتی هەڵەبجە تابلۆی بەهارێکی پێچەوانەی ڕەوتی سروشتمان بۆ دەکێشێ و ئەم شارە هاوتا دەکات لەگەڵ شاری هێرۆشیما، لە شیعری (بەهاری کوردەواری)[20] دەڵێت:

بەهـــارە و کـــاتی زیـندوو بـــوونەوە و ڕازانـــەوەی عـــەرزە
بەڵام چەل چەل لە ڕووی حیکمەت قەزا بەر عەکسی مەعنایە

بە بـۆمی شـیمیایی و مـووشەک و ئـەبزاری ویـرانکەر
وڵاتـی نیشـتـیمـانی ئـێمە وێـنەی هێـرۆ شـیمایە........

لەچەند دێرێکی دواتردا بەهار کە هێمای سەرسەوزی وجوانییە بووبەپاییزی گەڵا ڕێزان نەمامە نوێیەکان نەمان ،مانی یش نەماوە هەتا وێنە ونەخشی ئەوانە بکێشێت ، دەڵێت :

بەهـارە وەک گـەڵا ڕێـزانە تـەرمی نـۆ نەمامانی
نەما مـانی هـەتـا ڕەسـمی نـەمـامـانی بکێشـایە

هەموو جوانییەکانی شار وڕازاوەییەکانی بەهار پێچەوانە بوونەتەوە ، خۆشی وشادی بوون بەشین وگریان ، تا دەگاتە ئەو ڕادەییەی بە زەلزەلەی ڕۆژی دوایی وەسفی دەکات ودەڵێت : ئەگەر دەتەوێت لە زەلزەلەی ساعەت حاڵی بیت وتێبگەیت بڕۆ بۆ هەڵەبجە زەلزەلەی خستۆتە دنیاوە ، کە دەڵێت :

ئەگەر پێت خۆشە حاڵی بی لەمانای زەلزەلەی ساعەت
بڕۆ شاری حەڵەبچە زەلزەلەی خستۆتە دنیایە
تەواوی تێکستەشیعرییەکە لەم هێڵکارییەدا ڕوون دەکەینەوە:

تابلۆی بێدەنگی جیهانی:

شاعیر لە شیعری (پرسە و ساڵ گەردی هەڵەبجە)[21]بە خامەی دەستی تابلۆی بێدەنگی هەموو ئەو لایەن و ناوەند و دەزگا و دەوڵەتانەمان بۆ دەخاتە ڕوو کە لە ڕووی دەسەڵاتی سیاسی، دیپلۆماسی، ئاینی، مرۆڤایەتییەوە دەبووایە هەڵوێستیان هەبووایە و بەڵام لەوکاتەدا

جگە لە بێدەنگی چیتریان هەڵنەبژارد بۆیە شاعیر یەک بەیەکیان دەخاتە ژێر پرسیار،شاعیر ناترسێت و دێتە دەنگ لە ئاست ئەو بێ دەنگییەی ئەوان دەیچوێنێت بەپرسەیەک کە هەموان ئامادەن و دەبینن کە پرسەیە وشەهید هەیە کەچی کەسیش سەرخۆشی لەخاوەن ماڵ ناکات واتە ناوێرن باس لە تاوانەکە بکەن، و دەڵێت:

بۆ ساڵێکە
لە پرسەتا دانیشتووم و
کەسێ نییە سەرخۆشیم کا
لە کاتێکا
چی ئاژانس و
گەروو دڕاوی دنیایە پێ ئەزانێ
چەند شەهیدی بێ تاوان لەکۆشتایە

بۆیە شاعیر ڕوو دەکاتە وڵاتی زلهێزی فەرەنسا و لە پای بێدەنگی ئەو وڵاتەدا دەنووسێ:

مەرج وابوو:
کفنی سووری خوێناوی تۆ
بکرێ بە باڵای ،،ئیڤلا،،
هەزارەها دەست و مەچەک
وێنەی شەهیدت هەڵگرێ
لەگەڵ گولا

دواتر ڕوو دەکاتە وڵاتی فەلەستین و پێیان دەڵێت: شەڕوشۆڕی نێوان خۆتان ڕاگرن ، ئینجا چاوەڕێی هەڵوێستە لە هەموو شوێنکەوتووانی ئاینە جیاوازەکان داوای کاردانەوەیان لێدەکات نەک بێدەنگی و دەڵێت:

مەرج وابوو:
لەفەلەستین
شەڕی خشت و گوللەباران
ڕابگیرێ
لە سەر سنگی عیسا و مووسا
نوێژی ئیستیقات بۆ بکرێ

شاعیر بەوەوە ناوەستێ ڕاستەوخۆ ڕوو دەکاتە هەردوو ناوەندی ئاینی موسوڵمانان و مەسیەحییەت و سەر سوڕمانی خۆی لەم بێدەنگییەیان نیشان دەدات و دەنووسێ:

مەرج وابوو:
خزمەت گوزاری (حەرەمەین)
دەنگی گەرووی نەخواتەوە
پەردەی ڕەشی تۆخی تاوان
لەڕوو سەددام هەڵباتەوە........
ڤاتیکانیش بەنە بەر بەرد
تاکوو پاپا سەری ئەشکێ و
دان بەم تاوانەدا ئەنێ

بۆیە لێرەدا تەواوی تێکستە شیعرییەکەی شاعیر لەم هێڵکارییەی خوارەوەدا دەخەینە ڕوو کە شایەتی ڕووداني کارەساتێکی وا گەورەبوون و جگە لە بێدەنگی لەو کاتەدا هەڵوێستێکی مرۆڤانەیان نەخستۆتە ڕوو:

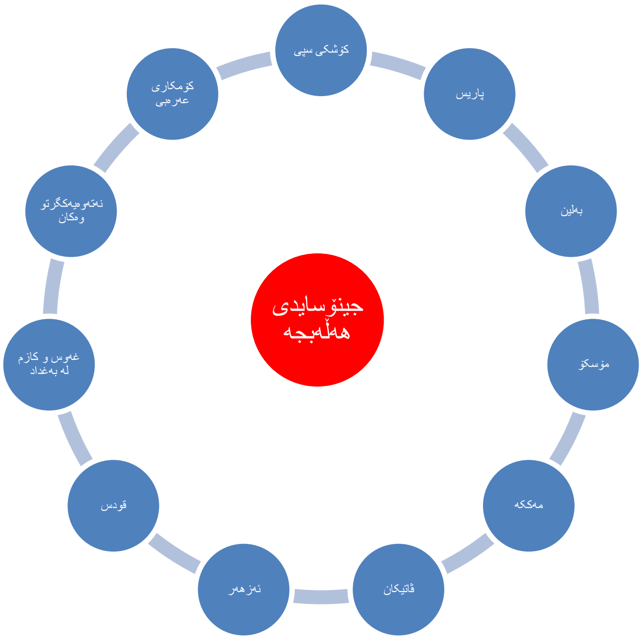

تابلۆی بێدەنگی شوێنکەوتووانی بیر و باوەڕە جیاوازەکان:

شاعیرانی کورد لە ڕێگای ناو هێنانی پێغەمبەران و فەیلەسوف و کەسایەتییەکانی مێژوو، کە خاوەنی پێگەی بەهێزی گۆڕانکاری بوون لە ڕابردوودا، هەموو ئەمانە دەخاتە ژێر پرسیار و بە شوێنکەوتووانی ئاینە ئاسمانییەکان دەڵێت: کە بۆ بێدەنگن لە ئاست کارەساتێکی ئاوا گەورە

و وێرانكەر، پرسیار دەكات كوا پێغەمبەران (مووسا، عیسا، محەمەد)بەشێوازێكی نوێ تەوزیفی كردون بۆخزمەتی بیرۆكەكەی وناساندنی بەهەموو جیهان ، بەمجۆرە شاعیر دیمەنەكانی بۆ ئێمە تۆماركردووە لە شیعری (ژیلەمۆی هەڵچوونی مەرگ)[22] دەڵێت:

كوانێ مووسا..؟
بەسەرهاتی شەهید بوونت
لەهەزار و یەک وشەدا
لەكێوی توور بۆ باس كات
كوانێ عیسا...؟...
خاچ لە دوای خاچ
لەسەر دڵی خاچەكەی خۆی
خاچێكی دیش بۆ تۆ بكات.....
كوا محمد..؟
نوێژی شەهید
لەسەر تەرمی ڕەش هەڵگەڕاوی
دەهەزار قوربانی بكات

دواتر شاعیر دێتە باسی كەسایەتییەكانی مێژوو وەک پرسیارێک بۆ شوێنەكەوتووانی بیر و باوەڕییان، ئازادی خوازان بە ترسنۆک و دەبەنگ ونوستوو ناودەبات و بێدەنگیان دەخاتە ژێر پرسیارەوە دەنووسێ:

كوا ئیفلاتوون...؟
پەڕە، پەڕەی كۆمارەكەی لەچاڵ بنێ و
دەوڵەتەكی بەسەر خۆیا خاپور بكا....
كوانی ماركس...؟
بنەمای دی بۆ ئەم كۆمەڵگای دانێ و
تف لە هاوبیری...
دەبەنگ و ترسنۆک و بوودەڵەكان
كوا ماوتیستۆنگ...؟
جارێكی تر
خەبات دژی تلیاک بكات

تەواوی تێکستە شیعرییەکەی لەم هێڵکارییەدا دەخەینەڕوو بە نیشاندانی ئەوانەی کە شاعیر پێی وایە دەبووایە هەڵوێستیان هەبێت و بێدەنگ بوون، دەبوایە بەئاگابوونایە ونوستبوون ،بۆیە بەزمانی شیعر پێمان دەڵێت ئێمە لەدوای کارەساتێکی گەورە بە تەنها جێماوین.

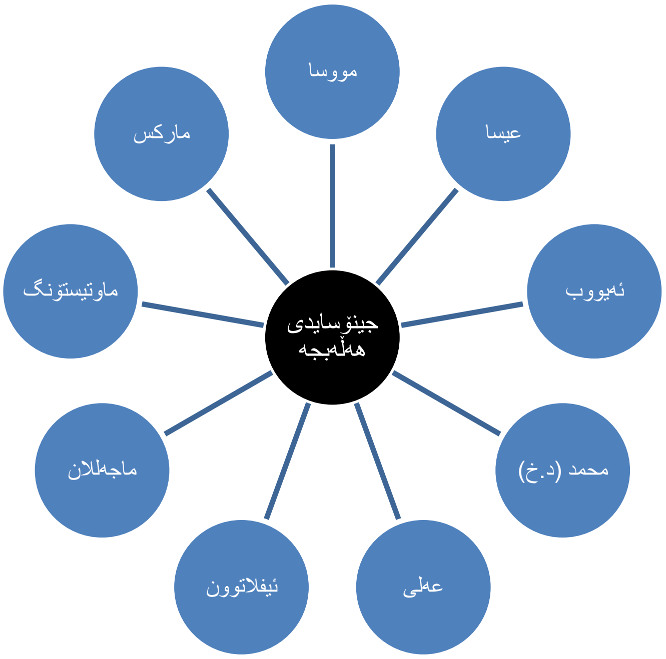

تابلۆی بێدەنگی شوێنکەوتووانی ئاینە ئاسمانییەکان:

شاعیر لە ڕێگای ناو هێنانی پەرتووکە ئاسمانییە کانەوە هەموو ئەو کەسانە دەخاتە ژێر پرسیارە کە هەڵگری بیر و باوەڕی ئاینین و بەو پێیەی خاوەنی بیری مرۆڤایەتی و شوێنکەوتەی ڕێبازێکی ئاینی و ئاسمانین و لە پێناو پاراستنی مرۆڤایەتیدا تێدەکۆشن بۆیە (ڕەفیق سابیر) لە کۆمەڵە شیعری (وەرزە بەردینە)[23] دا دەڵێت:

وێنەی ئەم کۆچە لە لاپەڕەی:

قورئان؟

ئینجیل؟

مەسحەف؟

تەورات؟

لەکام پەڕەی زەرد هەڵگەڕاوی مێژوودا

بخوێنمەوە؟

ئەو پەرتووکە ئاسمانییانە بۆ خۆشبەختی مرۆڤایەتی هاتوون ، خزمەت بە مرۆڤ دەکەن و مافی مرۆڤ دەپارێزن، بەڵام کوان هەموو بێ دەنگن ، بێ باکن ، لاڵن لەئاست ئەم کارەی دژ بەمرۆڤایەتی کراوە.

دواتر شاعیرێکی ترمان هەمان تابلۆمان بۆ تەواو دەکات و دەپرسێ؟

کوانێ تەورات؟

کوانێ زەبوور؟

کوانێ ئینجیل؟

کوا قورئانی دوا پێغەمبەر؟

چ داستانێ نغرۆ بوونی

هاو ڕەگەزی وا لێ ئەکات؟...[24]

پوختەی تێکستە شیعرییەکە کە تابلۆی بێدەنگی شوێنکەوتووانی ئایینە ئاسمانییەکانمان بۆ دەنەخشێنێ لەم هێڵکارییەدا دەخەینە ڕوو:

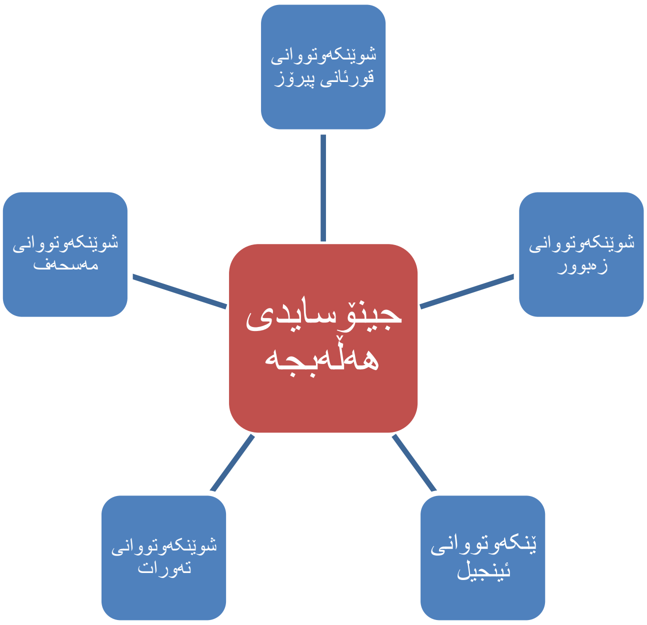

تابلۆی لەناوبردنی کلتور:

سەرجەم ئەو دیمەنانە لە شیعری کوردیدا بەتۆمارکراوی دەبینین، کە چۆن لە ئەنجامی ئەم تاوانی جینۆسایدەدا کلتوری شارێک و دواجار نەتەوەیەک وێراندەکەن و مەبەستییانە چی شوێنەواری پێکەوەژیان و شارستانییەتە لەناوی بەرن، ئەوان تەنیا ئامانجیان لەناوبردنی

مرۆڤەكان نەبوو، مەبەستیان خاپووركردنی شارێك وسڕینەوەی ناسنامەی نەتەوەیەك ولەگۆڕنانی كلتور و ژیاری گەلێك بوو. (جەوهەر كرمانج) لە شیعرێكیدا دەڵێت:

تەماشاكەن
ئەمە بووكی یەك شەوەیە
خوێن و خەنەی پەنجەكانی
واباوەشیان لەیەك داوە
ئەوە جەستەی منداڵێكی ناو بێشكەیە
بە دەسترازەوە خنكاوە
ئەوەی ئەولاش،
تەرمی لەت لەتی قورئانە
لەناو خوێنی مزگەوتێكی دێرینەدا ڕاكشاوە....[25]

لەتەواوكردنی ئەم تابلۆی وێرانكردنی شار و تێكدانی كلتور و بنەمای پێشكەوتن و شارستانییەتەدا شاعێرێكی ترمان دیوێكی تری ئەم وێرانكارییەمان بۆ دەخاتە ڕوو دەڵێت:

یەكە...یەكە شەقامەكان
دانە...دانە درەختەكان
كووچە و ماڵ و دوكانەكان
قوتابخانە و كارێزەكان
مزگەوت و كانی و ڕێگاكان
ماشێنەكان... دەروازەكان
بە بێ دەنگی خۆیان وتیان:
بەهاری چی ...نەورۆز كامە
لە كوردستان هەر پاییزە
بست بە بستی وڵات زیزە...[26]

تابلۆی لێكدابڕانی كۆرپە و دایك:

یەكێك لە ئامانجە نەگریسەكانی جێنۆساید پەرتەوازكردن و هەڵوەشاندنەوەی خێزان و لێكدابڕاندنیانە و بەمەبەستی لەناو بردن و قڕكردن و بەربەست دانان لە زۆربوونیان ، كارەساتەكە سەرتاپای دیمەنی جەرگبڕ وهەست بزوێنە ،بەڵام لەهەموویان كاریگەرتر بە ئازارو بە سوێ تر دیمەنی كۆرپەی بێ دایك ودایكی جەرگ سووتاوە، كە بوونە سەرچاوەی ئیلهامی

شیعریی شاعیران و خولقاندنی وێنەی شیعریی وبەخشینی شیعرییەت بە دەقەكان، ئەوەتا شاعیرانی كورد لە ڕێی شیعرەكانیانەوە ئەم دیمەنە تراژیدیانەمان بۆ دەگوازنەوەو دەنووسن:

كۆرپەی ون بووی بێ باوک و
برا کوژراو
بزەی دوێنێی سەربەستیت و
كلۆڵی ئەوڕۆی ئۆردوگات
لەپریاسكەی دوا چارەگی
سەدەی بیستا گرێ داوە...[27]

دواتر شاعیر بەردەوام دەبێت و نەفرەت دەكات لە هەموو ئەوانەی بەتەكنیكی چەكی كۆكوژ تاوانی مرۆڤ كوژیان ئەنجامدا و بەڵام نەیانتوانی بەر لە فرمێسک هەنسكی منداڵێكی بێ دایک بگرن و دەڵێت:

نەفرەت لە تەكنیک و بەرەی مرۆڤ كوژ كەن
نەیانتوانی...
بەر بەستی هەنسكی كۆرپەی بێ دایک كەن...[28]

لەناوبردنی سەرچاوەكانی داهات و گوزەرانی هاوڵاتیان:

(حەقیقی) شاعیر لە چەند دێڕێكی شیعریی دا ئاماژە بە جۆرێكی تری جینۆساید دەكات لە شاری هەڵەبجەدا، كە ئەویش جینۆسایدی ئابورییە واتە لەپاڵ كوشتن و لەناوبردن و ئاوارەیی سەرجەم سەرچاوەكانی دارایی وبژێوی ژیانیان دەبڕێت، باغ سوتان وپیس بوونی ئاو و ژەهراوی بوونی خاک و..هتد ،كەبێگومان نەک تەنیا بۆ ئەو كاتە بەڵكو كاریگەری وزیانی ئەو ژەهرە تا چەندین ساڵ ماوەتەوە ، شاعیر دەڵێت:

دێهاتی لێ ڕماندن، باغی سوتاند، ئاوی خنكاندن
بە سووتان و ڕمان بەرجە بە خنكانوو دەكا كایە
دەبێ كێ بێ ڕەز و كۆخی نە سووتابێ و نە ڕووخابێ
چ كوردێ بوو ئەوەی زیندان و تەبعیدی نەدیبایە...[29]

تابلۆی خستنە رووی جۆری چەكی كیمیایی:

شاعیران لە ڕێگەی شیعرەكانیانەوە جۆری ئەو چەكە كۆ كوژانەمان بۆ دیاری دەكەن كە ڕژێمی بەعسی دڕندە بەرامبەر بە خەڵكی بێتاوانی هەڵەبجەیان بەكار هێناوە بەمەبەستی

جینۆسایدکردنیان ، هەروەها وەک وێنەگرێکیش وەسفێکی فۆتۆگرافی ئەو سات وکاتەمان بۆ دەکەن .شاعیر دەڵێت:

هەورێکی قورس و بارگران

ئاسمانی شاری داگیرکرد

لێزمەی خەردەل

کرێوەی سیانید

باڵای شاریان بە باوەش گرت...[30]

شاعیران لە زۆربەی شیعرەکانیاندا ئاماژە بە بەکارهێنانی جۆری چەکە کۆکوژەکانی ئەوکات دەکەن وەک: سیانید، خەردەل، فورجین،...هتد

شاری ژێر بۆمبای

بارانی زەرد

سیا نووژک

خەردەل، فۆرجین

شاری کیژۆڵانی قژ زەرد...[31]

تابلۆی هەستانەوە و بەرخودان:

دوای خستنە ڕووی سەرجەم ئەو تابلۆیانەی کە چۆنیەتی هەنگاوەکانی جینۆسایدی شارێک و گەلێکمان تێدا خستە ڕوو بەخامەی شاعیرانی کورد، بەڵام دواجار شاعیران نا ئومێد نابن و شیعر پەیامی ڕاستەقینەی خۆی دەگەیەنێت، کە پەیامی بەردەوامی و خەبات و تێکۆشانە بۆ هێنانەدی ئازادی و پشتگیری بەرخودانی پیرۆزی پێشمەرگە و دەڵێن:

کۆرپەی ساوامان لە بێشکەی مەرگا

فێردەبێ بڵێ: بژی پێشمەرگە

یان لە سەنگەرا، یان بن سێدارە

هیوای ئازادی کوردمان لێ دیارە...[32]

ئەم ئومێدی ئایندەیە ئەم هیوای کۆڵنەدانە لای شاعیرانی ئێمە هیوا دەبەخشنە داهاتووی گەلێک و پێمان دەڵێن: خەونی لەناو بردنی نەتەوەیەک مەحاڵە و نایەتە دی، پێمان دەڵێن: ئەگەر گوڵێک وەری هەزاران خونچە دەپشکوێت ، مەلی خۆزگە و ئاواتەکان زۆر بەرز دەفڕن، هەوڵ و خەونەکانمان بێ سنوورن، بۆیە شاعیر (ک.د.ئازاد) دەڵێت:

هەتا گوڵێک پەڕ پەڕ دەبێ
دەیان غونچە دەپشکوێ
هەتا دارێک ڕادەنێشێ
دارستانێک لە نوێ دەڕوێ
کە دەهەزار
کوردی شاری هەڵەبجەشم
بەکیمیایی خنکێندرا
سەدان هەزار منالّی کورد
لە کوردستان هاتە دنیا...[33]

دواجار لە دوای هەموو ئەم تاوانانەی دەرهەق بە شارێکی زیندوو کرا، هەڵەبجە لە پەیامی ئاشتیخوازی و کرۆکی پێکەوە ژیان دوورناکەوێتەوە و دەبێتە تۆوی ئاشتی هەروەک چۆن لە ئێستاشدا بە پایتەختی ئاشتی هەرێمی کوردستان دیاریکراوە شاعیری خامە ڕەنگینی کورد نزیکەی بیست ساڵ بەر لەئێستا لە کاتێکدا داگیر کەران خەونیان بە لەناوبردنی نەتەوەی کوردەوە دەبینی ئاماژەی بە ئاشتی خوازی ئەم شارە کردووە و دەڵێت:

هەڵەبجە تۆوی ئاشتییە
هەتا لەخاک نغرۆ بکرێ
ڕەگ و ڕیشەی قوڵتر دەبێ
لە بەهاری ئایندەدا
پتر گوڵ و چرۆ دەگرێ...[34]

ئەنجام:

لەم تویژینەوەیەماندا بەم ئەنجامانەی لای خوارەوە گەیشتین:

1-شاعیرانی کورد لە ڕێگەی شیعرەکانیانەوە زۆر بەوردی هەنگاوەکانی جینۆسایدی هەڵەبجەیان بۆ تۆمارکردووین، بە وریاییەوە مامەڵەیان لەگەڵ کردوە،بۆتە ئیلهامی شیعر و سەرچاوەی خوڵقاندنی وێنەی شیعرییان، جیا لە جینۆ سایدی جەستەیی ئاماژەیان بە جۆرەکانی تری جینۆساید کردووە وەک: بایۆلۆژی، کلتوری، ئابوری.

2- دەکرێ شیعر ببێت بەو پردەی کە ڕووداوە تراژیدیەکانی گەلەکەمانی لێوە بگوازینەوە و بە نەوەی نوێی ئاشنابکەین تا ڕابردووی نەتەوەکەیان بزانن.

3-ئەوەی کەناڵەکانی تری گەیاندن نەیاتوانیوە یان نەیان ویستوە دەنگی مەزڵومی گەلی کورد بەدنیا بگەیەنن ئەوا شیعری کوردی ئەو بۆشاییەی پڕکردۆتەوە، پەنجەی خستۆتە سەر بێ هەڵوێستی هەموو ئەوانەی کە دەبوو لەم کارەساتەدا هەڵوێستی ڕوونیان هەبووایە.

4-بۆ گێڕانەوە و بە زیندوو هێشتنەوەی ئەم جۆرە تاوانانە لە یادەوەری هەمووماندا شیعر کاریگەرترینیانە، کە دەتوانێ سۆز و هەستی خوێنەر بجوڵێنێ و زانیارییەکانی باشتر پێبگەیەنێ.

پێشنیاز:

پیشنیاز دەکەین لە پڕۆگرامەکانی خوێندندا لە پاڵ خوێندنی مەبەستە شیعرییەکانی (دڵداری، وەسف، لاوانەوە، سروشت....هتد) بابەتی شیعری جینۆسایدی گەلی کورد لە تاوانەکانی (ئەنفال، ئەنفالی بارزانییەکان، کیمیا بارانی هەڵەبجە...هتد) وەک مەبەستێکی نوێی شیعری بخوێنرێت، تا خوێندکاری کورد لە ڕێگەی شیعرەوە بەم ڕووداوانە ئاشنا بکرێت، نەک گێڕانەوەیەکی وشکی مێژوویی.

سەرچاوەکان:----------------------

[1]-چنار سعد عبدالله(د): بابەتی جینۆساید وەک میتۆدی خوێندن لە سیستمی پەروەردەی کوردستان، توێژینەوەکانی یەکەمین کۆنفرانسی پڕۆگرامەکان، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر،2016.

[2]- تەنیا: شیوەنی ئینسانی بۆ شەهیدانی هەڵەبجە، چاپی یەکەم، ئورمییە، 1368هەتاوی.

[3]- ڕێکاری مزویری: جینوسایدکرنا کوردان ب دیتنا بیانییان، چاپی یەکەم، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولیر،2013.

[4]-ڕەفیق سابیر: دیوانی ڕەفیق سابیر، چاپی یەکەم، چاپخانەی تاران، بڵاوکراوەی ناوەندی غەزەلنووس، تاران، 2014.

[5]-سهیل خورشید عزیز: پرۆسەکانی پاکتاوی ڕەگەزی لەناوچەی کفری، چاپی یەکەم، چاپخانەی یاد، سلێمانی، 2013.

[6]-عەباس حەقیقی: کۆلکە زێڕینە، چاپی یەکەم، ئینتشاراتی سەلاحەدینی ئەیوبی، ورمیە، 1374هەتاوی، ورمیە.

[7]- محمد ڕەوف: ئەنفال و ڕەهەندە سۆسیۆلۆجییەکانی، چاپی یەکەم، چاپخانەی تیشک، سلێمانی،2005.

[8]-وریا ڕەحمانی: هەڵەبجە و ئەنفال لە بەڵگەنامە نهێنییەکانی ئەمریکادا، چاپی یەکەم، ژاپخانی ڕۆشنبیری، هەولێر،2013.

[9]- ویسی ساڵح محمدامین و نووسەرانی تر: جینۆسایدی گەلی کوردستان،چاپی یەکەم، چاپخانەی جیم ئۆفسێت، تورکیا،2013.

10 – یوسف دزەیی: ئەنفال كارەسات، ئەنجام و ڕەهەندەكانی، چاپی یەكەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر،2001.
11–یەكێتی پەرلەمانتارانی كوردستان: جینۆساید و تاوانەكانی ڕژێمی عێراق دژ بەگەلی كورد، چاپی یەكەم، چاپخانەی شەهاب، 2011، هەولێر.

پەراوێزەكان:

[1]–چنار سعد عبدالله(د): بابەتی جینۆساید وەک میتۆدی خوێندن لە سیستمی پەروەردەی كوردستان، توێژینەوەكانی یەكەمین كۆنفرانسی پرۆگرامەكان، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر،2016، ل14.

[2]–ویسی سالّح محمدامین و نووسەرانی تر: جینۆسایدی گەلی كوردستان،چاپی یەكەم، چاپخانەی جیم ئۆفسێت، توركیا،2013، ل89.

[3]–سهیل خورشید عزیز: پرۆسەكانی پاكتاوی ڕەگەزی لەناوچەی كفری، چاپی یەكەم، چاپخانەی یاد، سلێمانی، 2013،ل13.

[4]–یوسف دزەیی: ئەنفال كارەسات، ئەنجام و ڕەهەندەكانی، چاپی یەكەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر،2001، ل40.

[5]– ویسی سالّح محمدامین و نووسەرانی تر: جینۆسایدی گەلی كوردستان،چاپی یەكەم، چاپخانەی جیم ئۆفسێت، توركیا،2013، ل89.

[6]– یوسف دزەیی: ئەنفال كارەسات، ئەنجام و ڕەهەندەكانی، چاپی یەكەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر،2001، ل44.

[7]–ڕێكاری مزویری: جینوسایدكرنا كوردان ب دیتنا بیانییان، چاپی یەكەم، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولیر،2013، ل 82.

[8]–محمد ڕەوف: ئەنفال و ڕەهەندە سۆسیۆلۆجییەكانی، چاپی یەكەم، چاپخانەی تیشک، سلێمانی،2005، ل35

[9]– ویسی سالّح محمدامین و نووسەرانی تر: جینۆسایدی گەلی كوردستان،چاپی یەكەم، چاپخانەی جیم ئۆفسێت، توركیا،2013، ل92.

[10]– محمد ڕەوف: ئەنفال و ڕەهەندە سۆسیۆلۆجییەكانی، چاپی یەكەم، چاپخانەی تیشک، سلێمانی،2005، ل36.

[11]– یوسف دزەیی: ئەنفال كارەسات، ئەنجام و ڕەهەندەكانی، چاپی یەكەم، چاپخانەی وەزارەتی پەروەردە، هەولێر،2001، ل39.

[12]–یەكێتی پەرلەمانتارانی كوردستان: جینۆساید و تاوانەكانی ڕژێمی عێراق دژ بەگەلی كورد، چاپی یەكەم، چاپخانەی شەهاب، 2011، هەولێر، ل91.

[13]–هەر ئەو سەرچاوەیە:ل 91.

[14]– هەر ئەو سەرچاوەیە:ل 72.

[15]–وریا ڕەحمانی: هەڵەبجە و ئەنفال لە بەڵگەنامە نهێنییەكانی ئەمریكادا، چاپی یەكەم، ژاپخانی ڕۆشنبیری، هەولێر،2013،ل12.

[16]– هەر ئەو سەرچاوەیە:ل 13.

[17]– هەر ئەو سەرچاوەیە:ل 16.

[18]–تەنیا: شیوەنی ئینسانی بۆ شەهیدانی هەڵەبجە، چاپی یەكەم، ئورمییە، 1368هەتاوی.

[19]– هەر ئەو سەرچاوەیە:ل 8.

[20]-عەباس حەقیقی: كۆلكە زێڕینە، چاپی یەكەم، ئینتشاراتی سەلاحەدینی ئەیوبی، ورمیە، 1374هەتاوی، ورمیە،ل24.
[21]- تەنیا: شیوەنی ئینسانی بۆ شەهیدانی هەڵەبجە، ل 158.
[22]- هەر ئەو سەرچاوەیە:ل 184.
[23]-ڕەفیق سابیر: دیوانی ڕەفیق سابیر، چاپی یەكەم، چاپخانەی تاران، بڵاوكراوەی ناوەندی غەزەلنووس، تاران، 2014، ل 559.
[24]- تەنیا: شیوەنی ئینسانی بۆ شەهیدانی هەڵەبجە، ل 186.
[25]- هەر ئەو سەرچاوەیە:ل 48.
[26]- هەر ئەو سەرچاوەیە:ل 22.
[27]- هەر ئەو سەرچاوەیە:ل 182.
[28]- هەر ئەو سەرچاوەیە:ل 183.
[29]- عەباس حەقیقی: كۆلكە زێڕینە، ل 26.
[30]-تەنیا: شیوەنی ئینسانی بۆ شەهیدانی هەڵەبجە، ل 136.
[31]- هەر ئەو سەرچاوەیە:ل 227.
[32]- هەر ئەو سەرچاوەیە:ل 75.
[33]- هەر ئەو سەرچاوەیە:ل 77.
[34]- هەر ئەو سەرچاوەیە:ل 50.

جينوسايد حلبجة لوحة بقلم شعراء الكرد

د. ناز احمد سعيد م.ى. صديق اورحمان على

قد تم تطبيق (الآبادة) جينوسايد على الكرد منذ بداية تأسيس دولة العراق لاسيما بعد التحاق ولاية الموصل بالعراق،بأشكال وخطوط مدبرة ومرسومة لها سابقا من قبل أعداء الكرد، ولكن لحد الان وبشكل علمي لم تذكر هذه الجريمة ,ومن ضمن سلسلة الجرائم هي جريمة جينوسايد حلبجة، وهي من الجرائم الكبرى التي اذهلت العالم، ولهذا الغرض نريد عرض حجم وتأثير هذه الجريمة من جانب علمي ادبي في الادب الكردي بشكل عام وبالأخص كيف تأثرت على شعراء الكرد؟ وكيف الهمهم فن الشعر وحرك عواطفهم؟ كيف وبأي طريقة خلقت من هذه الصورة الواقعية المأساوية صورة فنية شعرية رائعة؟ كيف وظفوا الاحداث و المناظر؟وفى النهاية اصبح الشعر تتكلم نيابة عن قلوبنامع القنوات الإعلامية الأخرى,وسيظل الشعر أقوى مؤثر لابقاء هذه الاحداث حية وايصالها للاجيال القادمة في وطنناالعزيز.

Halabja Genocide
A portrait by Kurdish Poets pen

Dr. Naz Ahmed Saed **Sdiq Aurahman Ali**

Abstract

In the beginning of foundation of Iraqi country; especially, after linking Mosul state to this country, Kurdish nation faced to various kinds of genocide; but, till now there is no an academic talk about these crimes. Among these subsequent crimes, Halabja genocide is one of the biggest crime which shocked humanity. For this purpose, via this research we want to show impacts and traces of this crime and event in Kurdish literature in general, and in particular, how reflex on Kurdish poet's sensation? How it makes source of revelation and inspiration of their poems? How does real picture of this event create and visualize poetry sensation? How do they describe scenes of the event? Finally, poem is being the platform which says what is inside of consciousness of all, and poem is being the most important channel among communication channels to keep this genocide in our memory and convey it to coming generations.